

El Sac de Danses: història i llegat d'una experiència de dansa a l'escola

Helena Patricio Ávila*

Resum

El Sac de Danses va ser un col·lectiu, majoritàriament de mestres, que va incidir de manera directa en la integració de la dansa a les escoles catalanes, especialment, amb relació a la dansa tradicional catalana i a la formació de docents de diferents etapes educatives. Aquesta tasca va ser desenvolupada entre 1975 i 1994. L'objectiu del text és donar a conèixer quines accions va dur a terme El Sac de Danses durant la seva trajectòria, quina en va ser l'organització interna, i quin és el llegat que se'n deriva, defensant la tesi de la rellevància d'aquella experiència en relació als ensenyaments actuals. Més enllà de la bibliografia precisa, gran part de la documentació consultada pertany a arxius particulars que ha calgut catalogar prèviament.

Paraules clau

Dansa i escola, El Sac de Danses, dansa tradicional catalana, seminari de dansa catalana, El Sac.

Recepció original: 31 d'octubre de 2017

Acceptació: 14 de març de 2018

Publicació: 20 de juliol de 2018

Aproximació a l'objecte d'estudi

La inclusió de la dansa als centres escolars es troba encara en procés d'adaptació, tot i la gran quantitat d'experiències que s'han dut a terme els darrers anys. En el camí de la normalització és important detenir-nos en fer visible la feina feta, donant lloc a la reflexió i l'avaluació. En aquesta línia, el text ens remet al col·lectiu d'El Sac de Danses atenent al seu origen, les seves fonts i l'anàlisi del material creat, tant a nivell d'arxiu com de publicacions. En acabat, s'ofereix una reflexió basada en la comparativa de la seva tasca amb l'actualitat des de la perspectiva d'una especialista de música a l'aula de Primària.

L'apropament a l'estudi d'El Sac de Danses neix al preguntar-me qui i com es devia haver fet el material que tenia sovint entre mans els primers dies de primavera; aquell llibre que m'acompanyava des de la universitat amb desenes de danses i melodies. Era una caixa de sorpreses que, any rere any, s'obria per deixar escollir a l'alumnat més petit de l'escola quina cançó els venia de gust aprendre a ballar per a les nostres particulars Danses de Primavera. Després, em mirava els passos descrits de la dansa escollida (certament de manera atzarosa) i els adaptava com millor em convenia permetent, sovint, qualsevol canvi suggerit en la coreografia. Unes setmanes després, ja teníem la dansa llesta per a ser mostrada i compartida, i ja no tornava a pensar en el llibre fins la primavera següent. Es tractava d'*El Galop. Danses catalanes i jocs dansats* publicat per El Sac de Danses l'any 1994.

La primavera de 2013 em vaig mirar *El Galop* amb uns altres ulls. Per primer cop, vaig llegir el pròleg detingudament i les paraules de Delfí Colomé em van copsar:

(*) Mestra especialista de música de primària a l'Escola Pia Santa Anna de Mataró. Llicenciada en Musicologia per la UAB i doctoranda de la Universidad de Oviedo en el Programa de Doctorat d'Història de l'Art i Musicologia. Especialització en Història de la Dansa sota la tutoria de la Dra. Beatriz Martínez del Fresno. Títol de la tesi en procés: *Danza y escuela en Catalunya. De los colectivos El Sac Ambulant y El Sac de Danses a la enseñanza en la actualidad*. Adreça electrònica: helenapatricioavila@gmail.com

...quan el cor vol parlar per mitjà del cos, utilitza un llenguatge: el llenguatge de la dansa [...] quan a aquest llenguatge de cor i cos se li afegeix el tercer paràmetre - terra - el resultat és exultant. [...] Del nostre cos. Del nostre cor. De la nostra terra. (Sac de Danses, 1994, p. 5)

El llibre prenia una identitat nova i començava la recerca.

Dialogant amb les fonts

La bibliografia referent a El Sac de Danses es centra en el material que el col·lectiu va generar entre 1977 i 1994: llibres, articles, comunicacions, fitxes, cassets i vinils. També en podem trobar referències directes a publicacions que descriuen «punts de dansa»¹ catalana o a la recent publicació de Joan Figueres *La dansa a l'escola. El mestratge de Joan Serra* ja que Serra va ser un dels protagonistes del col·lectiu. D'aquestes consultes en deriva la recerca de les fonts originals d'El Sac de Danses, les quals poden trobar-se, en gran mesura, al Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. En elles s'hi barregen referents del folklore català, alguns ben notoris com Joan Amades i el seu *Balls Populars* o *El Costumari Català*; la col·laboració d'Amades i Francesc Pujol en el *Diccionari de la dansa* o *El ball i la dansa popular a Catalunya* i *La dansa a Catalunya* d'Aureli Capmany. Alhora, ens atura en els Butlletins del Centre Excursionista de Catalunya i ens descobreix obres més específiques, com l'atenció expressa a regions de Catalunya en els reculls d'Enric Vigo, Vicenç Bosch o Valeri Serra i Boldú, entre d'altres; publicacions etnogràfiques de Violant i Simorra o referències a les tradicions infantils amb especial atenció a Maspons i Labrós i el seu *Jocs d'infants*. La dificultat d'accés a aquestes publicacions als anys setanta va fer que el col·lectiu es veiés obligat a treballar amb fotocòpies de biblioteques i arxius particulars.

Les lectures inicials ratificaven moltes de les fonts del material publicat, però en el decurs de la investigació es veia necessari arribar a l'arxiu particular del col·lectiu, arxiu que es citava en varies ocasions. Es conservaria? Seria assequible? Fruit dels primers mesos de recerca va ser la creació d'un mapa d'acció. Les danses que havien publicat van ser situades sobre el plànol de Catalunya segons la seva localitat d'origen, per apreciar quines poblacions van ser les més representades amb evident protagonisme de les comarques lleidatanes. Aquest fet es deu a una major quantitat de referents bibliogràfics així com a l'aïllament que suposava la infraestructura de les carreteres del territori.

Entre abril i agost de 2014 van ser entrevistats varis membres d'El Sac de Danses i se'n va fer una primera cronologia d'accions. Efectivament, l'esmentat arxiu es conservava complet i amb cura al domicili del matrimoni d'Isidre Rubio i Maria Josep Serra, els quals van obrir-me les portes de casa seva durant un any i mig per arribar a catalogar tot el material ubicat en una desena de caixes i un armari². La documentació conservada refereix a dades dels cursos impartits, buidats de bibliografia sobre cada dansa, llibres fotocopiats, retalls de premsa, fotos, fitxes pròpies de descripció de les danses, correspondència amb ajuntaments, els esborranys de les publicacions del col·lectiu, actes de reunions, circulars informatives, vídeos d'assajos i de trobades en pobles del territori català, partitures i cassets. Evidentment, el tracte humà i regular amb l'Isidre i la Maria Josep comportava un apropament personal amb l'objecte d'investigació alhora que omplia de

(1) Seqüències de moviment consensuades.

(2) Al setembre de 2016, l'arxiu va ser traslladat a l'Espona, Centre de Dansa Tradicional Catalana. Els documents es mantenen en les caixes originals.

vida tots aquells documents; se'n desprenien records, lligams, paraules sentides i converses oblidades, tendint a un perfil d'investigació qualitativa on les dades obtingudes esdevenen de la vinculació entre els fets històrics i la vivència dels objectes d'estudi, en una investigació participativa amb «caràcter d'adquisició col·lectiva del coneixement» (De Miguel a Rodríguez, Gil i García, 1996, p. 55). De bon principi, els membres d'El Sac de Danses es van mostrar conscients i orgullosos de la tasca duta a terme, oferint tota mena de facilitats per accedir, tant als materials, com a altres persones implicades en el projecte. Aquest positivisme era molt d'agrair, però també havia de situar a la investigació en la tessitura del sentit crític.

A principis de 2016, aquest apropament als components d'El Sac de Danses es va veure reforçat amb trobades conjuntes i també es va proposar un formulari *Google* que posicionava a les fonts de manera individual atenent a mètodes i apunts biogràfics acumulant un total de 8 visions. La suma de tota la documentació obtinguda i el relat dels membres del col·lectiu ha creat una història de vida, en aquest cas, del propi grup. Des de 2013 també ha estat necessari entrevistar en diverses ocasions a Núria Quadrada, fundadora d'El Sac, Taller d'Expressió, entitat on es va gestar el que arribaria a ser El Sac de Danses.

Voler entendre la globalitat de la proposta del col·lectiu implicava treballar amb l'alumnat des de les consignes que donaven a les diferents publicacions. Alhora, semblava ineludible experimentar, en primera persona, les propostes de formació per a mestres que, en el seu dia, va iniciar Joan Serra. Després, caldria portar aquest material a l'aula i valorar-ne els resultats. Aquests cursos s'han realitzat paral·lelament a altres propostes de formació que no deriven de la tasca d'en Serra. Els docents interessats en apropar la dansa a l'escola tenim un interessant ventall d'opcions que van, des de la pròpia formació, a la participació amb l'alumnat en projectes diversos; el treball entorn espectacles de dansa i la col·laboració amb entitats professionals; la reeixida proposta de *tàndem* entre docents i coreògrafs o les recents jornades de bones pràctiques de dansa en l'àmbit escolar. Aquestes trobades, cursos i projectes han motivat noves preguntes en el decurs de la investigació i han aportat reflexió i coneixement des de realitats diverses.

La globalitat de la recerca exposada ha establert un diàleg entre els documents, les fonts orals i la participació personal. Aquest diàleg ha esdevingut únic i subjectiu a partir de l'experiència viscuda assumint, segons Gaston Pineau, que «esta implicación personal es el aprendizaje metodológico que hay que hacer para la construcción de conocimiento encarnado y no descolgado de forma abstracta de conocimientos teóricos» (2013, p. 10).

El Sac de Danses: beceroles

L'origen d'El Sac de Danses va estretament lligat a El Sac, Taller d'Expressió, entitat original ideada l'any 1972 per Jaume Arnella, Núria Quadrada, Rosalia Conesa i Marcel Duch, i fundada en cooperativa l'any 1973 amb un total de 13 socis³. Entre 1973 i 1978 (amb seu al carrer Ripoll de Barcelona), El Sac va apostar per l'ensenyament del llenguatge del cos en la seva globalitat; una globalitat que contemplés l'expressió corporal, musical, oral i plàstica. Als seus locals es van donar trobada figures essencials de la cultura catalana des

(3) Tota la informació referida a El Sac ha estat extreta dels documents conservats per Núria Quadrada: cartes, circulars, programes, memòries, cançoners, cartells i retalls de premsa. L'any 2016, Quadrada va cedir aquest material durant mesos per poder-ne fer les pertinents consultes. S'ha procedit a la seva digitalització.

de l'esmentat Jaume Arnella o Joan Serra, a Salvador Melo, Cesc Gelabert, Xesco Boix, Marina Rossell, Jordi Pujol Cortès o membres fundadors d'Els Comediants i d'Els Joglars, entre molts altres. Dos dels seminaris d'investigació de l'entitat van tenir una trajectòria rellevant: per una banda, El Sac de Cançons, que capitanejat pel mateix Arnella (amb un bon grapat de companys de professió) es va fer càrrec de la publicació de varis cançoners i quaderns de treball i de la difusió de cançons tradicionals en concerts, trobades, cursos, etc. D'altra banda, El Seminari de Dansa Catalana d'El Sac (posteriorment conegut com El Sac de Danses), començava el seu recorregut a la cerca de danses vives del territori i de recuperació, a nivell bibliogràfic, de tot document que els apropés a la dansa tradicional catalana en uns anys en què la identitat catalana clamava un lloc visible en la societat. Des de totes les vessants de la cultura s'estava lluitant per remuntar dècades d'emudiment i de l'esbiaixada presència de la tradició catalana en els afers públics del territori i El Sac n'era un exemple més. Es van recolzar i promoure iniciatives reivindicatives en favor de la llengua, de la llibertat d'expressió o de la renovació pedagògica escolar i s'afegiren al clam popular amb concerts, recollides de firmes, mobilitzacions i suport, en general, a les reivindicacions polítiques de l'època.

En l'àmbit escolar, va ser especialment rellevant l'experiència de l'Escola de Mestres Rosa Sensat creada en clandestinitat per Marta Mata l'any 1965 amb el recolzament i la «responsabilitat compartida» de mestres, famílies i petites escoles (bàsicament privades) del territori (Balaguer, 2007, p. 23). La seva trajectòria, i fonamentalment, les seves primeres escoles d'estiu, van marcar en gran mesura als membres d'El Sac, la majoria, mestres de professió. No sols en van ser dels primers alumnes, si no que aviat se'ls va poder veure impartint classes en els respectius programes educatius. Conceptes com educació en llibertat (en una renovada relació entre docent i alumnat), coeducació, educació integral, contacte amb la realitat i el medi, o el valor per la llengua i la cultura, eren alguns dels referents del moviment, que bevia, directament, dels moviments de renovació pedagògica de principis de segle i dels valors de la República (Codina, 2002).

L'any 1977, el Seminari de Dansa d'El Sac publicava *El sac de danses* dins la mítica col·lecció «Esplai» de l'Editorial Hogar del Libro; publicació que va voler imitar el format dels cançoners de butxaca que ja publicava El Sac de Cançons. La recollida de cançons tradicionals, així com l'adaptació del folk internacional (especialment el nord americà), i la publicació de cançoners, era una pràctica que aquest grup de músics venien fent des de feia una dècada, quan el popular Grup de Folk (amb varis membres d'El Sac a les seves files) ja apostava per la cançó com a eina, no sols de lluita, sinó de canvi, d'afer comunitari, d'identitat i de festa. Va ser així com el Seminari de Dansa Catalana d'El Sac va poder presentar la seva primera publicació, el seu particular «danser»⁴, un recull de 19 danses tradicionals catalanes de les quals s'adjuntava partitura, lletra, anotacions de context, descripcions coreogràfiques, codis de moviment i gràfics. Aquella primera experiència era signada per Jordi Pujol Cortès, un dels puntals de l'àmbit musical del col·lectiu; Joan Serra, qui en coordinava les àrees relatives a la dansa; Maria Josep Serra, mestra, germana

(4) És amb el sobrenom de «danser» com els membres d'El Sac de Danses recorden afectuosament a aquella primera publicació. El nom prové de les similituds de format amb els cançoners de l'època i per la rima resultant entre «cançoner» i la paraula dansa adaptada: «danser». A banda del format, aquesta relació amb els cançoners de l'època és evident en la presència d'acords en les partitures i l'annexió de *tablatures* per a guitarra, detall que no es torna a repetir en cap de les publicacions posteriors.

d'en Joan i primera ballarina de l'Esbart de Rubí; Isidre Rubio, qui ja llavors adquiria tasques d'arxiver més que no pas de dansaire, i Àfrica Soler, qui aviat deixà el col·lectiu.

Anys de maduresa: 1978 – 1994

Entre 1977 i 1978 El Sac va passar de tenir dos locals i varis projectes engegats, a anar minvant la seva programació fins arribar a tancar definitivament les portes l'any 1979⁵. El col·lectiu havia crescut i la seva gestió resultava inviable per a aquella colla de joves creadors que tenien la mirada posada en varis projectes, alguns d'ells, ben allunyats de la gran ciutat. Tot i així, l'any 1978 apareixien dos col·lectius nous i hereus d'El Sac: El Sac Ambulant, gestionat per Núria Quadrada i Núria Fradera, i El Sac de Danses, descendent directe d'El Seminari de Dansa Catalana.

Ambdós grups van iniciar camins paral·lels amb la dansa com a denominador comú; danses del Mediterrani en el cas d'El Sac Ambulant i danses populars catalanes en el cas d'El Sac de Danses, el qual s'establí a la ciutat de Rubí, mantenint els seus esforços en tasques d'investigació, aprenentatge i difusió.

Organització, arxiu i gestió documental

El Sac de Danses va reunir un total de 16 persones de manera intermitent entre 1978 i 1994. Eren Maria Josep Serra Vilamitjana, Isidre Rubio Remendo, Anna María José Domingo, Pere Burés Camerino, Montserrat Ricart Basté, Joan Serra Vilamitjana, Maria Àngels Vidal Nombriu, Rosa-María Avilés Oliveras, Carme Bernaus Company, Maria Assumpta Serra Felip, Maria del Carme Arís Tura, Mercè Bosch Garcia, Maria Josefa Arús Grau, Núria Arús Grau, Núria Fradera Giró i Salvador Caballero Serra, la gran majoria dels quals eren mestres de professió. Havien arribat al món de la dansa a través dels Esbarts de les seves localitats d'origen, tot i que també hi havia qui s'havia apropiat des d'àmbits com l'Esplai, la Universitat o les Escoles d'Estiu. Podem resseguir la trajectòria del grup gràcies a les seves publicacions, però també atenent a la gran quantitat de documentació que van generar i desar acuradament durant aquells anys, ja que es conserven dades molt concretes, com ara la informació referent a la major part dels cursos organitzats. L'anàlisi del material d'arxiu ens permet col·locar les jornades de formació al mapa i situar el radi d'acció del grup, majoritàriament, en l'àrea metropolitana de Barcelona. Permet afirmar la realització de més de 100 cursos entre 1977 i 1991, cursos que podien ser monogràfics d'una tarda, trimestrals, trobades de cap de setmana, escoles d'estiu o peticions concretes d'escoles, ICEs i col·lectius d'animació cultural. Podem afirmar que les danses infantils van ser les més reproduïdes. Si d'una llista d'èxits es tractés, *El ball de cascavells* encapçalaria aquest particular *top ten* entre més de 100 danses. Va ser ensenyada, com a mínim, en 42 ocasions. Li seguirien les passes, respectivament, *El Rogle*, *El Patatuf*, *Volta cap aquí*, *El violet*, *Les Danses de Vilanova*, *La Masovera*, *Gitanes*, *Els quatre llauradors* i diferents versions de *La Bolangera*⁶.

-
- (5) Vàries publicacions afirmen que El Sac va estar actiu com a entitat fins 1979, però en realitat aquest va ser un any d'impàs entre El Sac i El Sac Ambulant, entitat posterior.
- (6) Vegeu Arxiu Sac de Danses (ASD) - Caixa 1 - Sense nom (10x21x15 cm.). Fitxer referent als cursos de formació realitzats. Hi consta nom del curs, data, ubicació, llistat de danses ensenyades per nivells, formadors i nom dels assistents.

La informació de tots aquests cursos arribava per correu a un llistat de 400 persones⁷, la majoria també mestres, amb una mitjana de 50 assistents per curs. Un cop inscrits, els participants eren dividits per nivells. Per a les trobades de cap de setmana que es realitzaven trimestralment feien ús de cases o escoles amb instal·lacions prou grans per a les classes de dansa com, per exemple, la casa de Marta Mata a Saifores, al Baix Penedès; el Col·legi Don Bosco de Sentmenat, al Vallès Occidental o a les Escoles Pies d'Alella, al Maresme. Els membres d'El Sac de Danses tenen un especial bon record d'aquelles trobades, sovint temàtiques, la qual cosa donava lloc a vespres teatralitzats, festes celebrades fora de temporada i espontànies actuacions de caire lúdic. La consigna «Ballem per estar de festa», especialment palesa durant aquestes jornades, va acompanyar vàries de les seves publicacions.

A l'arxiu del col·lectiu es conserven diferents fitxers referents a totes les danses que van ser estudiades durant aquells anys, així com el material al qual es va poder accedir al respecte: llibres, fotocòpies, retalls de premsa, cartes d'arxivers, partitures, cassets i vídeos. La informació es troba fragmentada en diferents formats de fitxers sempre ordenats alfabèticament⁸. Entre aquests documents, crida l'atenció un fitxer anomenat *Xuletes*, una caixa que reuneix fitxes de petit format curosament plastificades amb dades resumides de desenes de danses perquè qui les anés a ensenyar pogués endur-se la informació fàcilment⁹; una «xuleta» en tota regla. Des de 1980, l'Isidre Rubio i la Núria Fradera es van encarregar de dissenyar unes extenses fitxes DIN A4 que reunissin tota la informació dispersa de cada dansa: origen, calendari, localització, informadors, material gràfic, bibliografia, observacions, partitura, i una detallada descripció de la coreografia amb dibuixos inclosos¹⁰.

Viatjant per la geografia catalana. Entre la tradició i el canvi

Durant la dècada de 1980, després de cinc anys de recollir i treballar amb la informació a nivell bibliogràfic, i d'establir-se una assistència nombrosa i regular als cursos que realitzaven, El Sac de Danses va creure necessari visitar aquelles poblacions catalanes que mantenien les seves danses vives, recollir-ne tota la informació possible i dedicar-ne noves i actualitzades publicacions. S'ha conservat el formulari inicial que el col·lectiu omplia quan es desplaçava a una localitat a observar i gravar una dansa específica atenent a aspectes molt concrets en relació a la conservació de la dansa: qui l'havia conservat, qui l'ensenyava, quan tenien lloc els assajos, què representava, si s'havia perdut i recuperat en algun moment de la seva història o quin ressò tenia la dansa en la població¹¹.

L'any 1983 es va fer una nova publicació: *Punta i Taló. Recull de danses catalanes senzilles*. Confegir el títol de la publicació a partir d'un punt de dansa propi de la tradició catalana es va mantenir en propostes posteriors. Oblidat ja el format de cançoner, el llibre presentava una vintena de danses senzilles que perseguïen, especialment, aspectes de gaudi vers el ball i el moviment entre els més petits, mantenint-se les consignes relatives

(7) Vegeu llistat a ASD - Armari - A1- 32. La gran quantitat de documents de l'armari ha fet necessària la seva codificació.

(8) Vegeu ASD - Caixes 2, 3, 4 i 5.

(9) Vegeu ASD - Caixa 2 - Xuletes (17x23x13 cm.). Un total de 38 fitxes amb nom de la dansa, lloc d'origen, ID (informació d'origen), calendari, tirades, gravacions, publicacions, punts, PI (posició inicial) i M (moviment).

(10) Vegeu ASD - Armari - A1-02, A1-03 i A1-04.

(11) Vegeu formulari a ASD - Armari - A1- 02.

a la vessant festiva de les danses. En el pròleg de la publicació podem llegir: «Cal promoure els balls tradicionals, però, els balls tradicionals no com a documents històrics que cal perpetuar, sinó simplement com a recursos lúdics i festius. Ballar pel plaer de ballar» (p. 5).

El concepte de «tradició» no tenia pel col·lectiu una inherent visió d'immobilisme, ans al contrari, n'acceptaven un origen llunyà que s'havia anat modificant amb el pas del temps i veien necessari acceptar ambdues realitats, diferenciant també la dimensió festiva i social dels balls de plaça, amb la dansa tradicional portada a l'escenari i entesa com a espectacle. M^a. Dolors Bonal argumentava que «la música popular és l'emanació de l'ànima d'un poble; que les cançons i les danses són de tothom i no són de ningú; que tothom n'és el propietari i l'autor» (Bonal a Sac de Danses, 1987a, p. 5). Aquesta idea de renovació, de canvi en mans del poble, es contraposava a altres concepcions de la dansa tradicional que defensaven una cerca més aviat museística on prevalia certa idea de «puresa» en el manteniment de la tradició; puresa sovint lligada a conceptes identitaris. Aquesta visió anacrònica sol pertànyer a períodes romàntics i, molt especialment, als inicis dels processos de recollida de material folklòric quan la recerca documental pretenia accentuar la catalanitat de manifestacions culturals perdudes, recuperades o persistents en les poblacions catalanes «amb intenció de foragitar certes danses modernes, forasteres i de mal gust» (Pujol i Amades, 1936, p. 232). El Sac de Danses insistia doncs en la relativa puresa de les danses, tot i que també afirmaven defugir la proposta d'inventar noves coreografies o canviar «l'aire» d'una dansa. Opinaven que «cal respectar els documents folklòrics i aprofundir-los. En tot cas, si creem de nou, cal crear conjuntament música i moviment, però no falsejar el folklore» (Sac de Danses, 1983b, p. 149).

Quan es parla de documents folklòrics, especialment en el cas de la dansa, cal tenir en compte varis factors que debiliten la idoneïtat de les fonts. La dansa no compta amb un llenguatge descriptiu propi, consensuat i complet, per tant, no sempre és fàcil entendre'n les descripcions o assegurar una interpretació fidel. Podem comptar gairebé tantes escriptures com folkloristes i molts dels autors que en van recollir la informació, no van ballar les danses descrites, de manera que l'especificitat del moviment és relativa. Quan els membres d'El Sac de Danses van començar el seu particular camí, es van trobar amb alguns dilemes a resoldre entre la bibliografia descrita i la realitat de les danses que trobaven. Quan aquests dubtes no podien ser resolts per fonts orals, es regien per la lògica corporal, és a dir, donant protagonisme al pes del propi cos, a la inèrcia del ballador. En general, van optar per respectar qualsevol canvi sofert si aquest havia estat integrat pel poble, tot i així, també es van donar situacions curioses que accentuen la fragilitat de la tradició. Sovint recorden com a Gerri de la Salt, per exemple, van anar a trobar a la persona que més coneixia *La Morisca* que, casualment, va resultar ser l'alcalde. La Maria Josep Serra va començar a ballar (i saltar) com solien fer-ho amb l'Esbart, però l'alcalde els explicà que al poble no la saltaven pas d'aquella manera, moment en què des del fons del passadís s'obrí pas la veu de la padrina del mateix alcalde per matisar que, quan ella era jove, i tant que la saltaven!

«Ballar en català»

El Sac de Danses defensava postulats identitaris en relació a la dansa, i l'expressió «ballar en català» es repeteix en varis dels seus escrits. El periodista Jordi Lara atorga a Josep

Benet (cofundador de l'Esbart Verdaguer junt a Manel Cubeles al 1945) la cèlebre expressió «Si no podem parlar ni cantar en català, ballarem en català» (Benet a Lara, 2004, p. 21-22). El Sac de Danses reconeixia en la dansa catalana un gest propi inherent a la terra. És en la tercera de les seves publicacions, a *El Risto. Danses catalanes que encara es ballen*, de 1987, on van desenvolupar la seva aportació al llenguatge de la dansa catalana després d'un intens treball d'investigació. Per fer-ho, van comparar prop de setanta danses catalanes vives i en van extreure els punts de dansa comuns, entenent com a «punt» una seqüència concreta de passos amb nom propi. Finalment, van concloure quins d'aquests moviments mantenien certa generalització en el territori conclouent que aquests eren, precisament, l'essència del gest en la dansa catalana. Aquests punts de dansa van ser llistats, anomenats i descrits, afegint un aspecte que van considerar important alhora d'interpretar-los: els canvis de pes del cos. Pere Burés, el músic del col·lectiu, va dissenyar unes petites partitures que mostren a l'interpret on mantenir el pes del cos. Aquest treball de nomenclatura i descripció va ser revisat i ampliat l'any 1999 en el *Manual de descripció coreogràfica de dansa tradicional* que publicava la col·lecció Eines de Cultura Popular sota la coordinació de Montserrat Garrich i, l'any 2001, Joan Serra va dirigir la gravació *Punts de dansa catalana* on presenta la tècnica de les evolucions dels punts descrits a *El Risto* afegint exemples reals de danses vives del territori.

El Sac de Danses va continuar accentuant la catalanitat de la seva tasca en els textos de les publicacions en casset al 1988 afirmant: «treballem la dansa popular catalana perquè creiem que és la manera de sentir, d'expressar i de comunicar amb la nostra pròpia gestualitat... Ballar? Sí, i en català si us plau». Amb el pas dels anys, aquest tret identitari es va fusionar amb una de les finalitats més explícites del col·lectiu: la necessitat d'integrar la dansa en l'àmbit escolar com l'eina educativa que desenvolupa el llenguatge del cos. Atendre a la dansa i al moviment com a quelcom quotidià es convertiria en part del seu vocabulari en les darreres publicacions.

La dansa a l'escola

L'any 1981 El Sac de Danses, amb la coordinació de Núria Fradera, va ser guardonat amb l'accessit del «Premi Ramon Llull d'experiències en el camp educatiu» per l'article *La dansa a l'escola*. L'article descrivia l'experiència d'inclusió de la dansa a centres educatius en prop d'una vintena d'escoles catalanes de diferent realitat: cooperatives, escoles privades, religioses, municipals i nacionals, i dividia la proposta en danses per Parvulari, Primera Etapa i Segona Etapa, és a dir, entre els 3 i els 13 anys¹². Consideraven que l'ensenyament de la dansa popular era especialment adient en el context educatiu del moment on escoles i organismes de tota mena s'estaven adherint a un intencionat procés de catalanització i de recuperació cultural. Les danses aporten història, llengua, integració i un llarg etcètera molt proper a la tradició i, molt especialment, al calendari festiu propi.

Incidien en el rol protagonista de l'alumnat; en la importància de la dansa en el joc espontani dels infants; en els processos de participació i cooperació que implica la realització de les danses i la millora de les relacions; en el gaudi de la dansa d'ambdós sexes (nois i noies) des del moment en què es viu com a part de la seva quotidianitat; en la

(12) Totes les danses descrites i proposades per El Sac de Danses van ser experimentades prèviament a les escoles on treballaven.

pràctica de la llengua a través del cant i en els coneixements transversals que implica el ballar (cos, espai, temps i actitud). Rere aquella experiència exposaven:

L'escola és la que ha d'induir-los [als alumnes] a ser protagonistes dels fets i no simples espectadors passius. Intentem, en tot moment, que se sentin com a elements importants i que adquireixin les ganes de participar, no solament a l'escola sinó en qualsevol indret i moment. (Sac de danses, 1983b, p. 162)

Finalment, conclouïen en la necessitat de l'alumnat de crear les seves pròpies coreografies, així com d'improvisar o de proposar moviment a les músiques de moda. Completa-ven l'article amb un lament en relació a la fragmentació horària i per àrees que patia (i pateix) l'ensenyament escolar:

L'expressió, i dins seu la dansa, no demana tant de tenir un horari concret i de vetllar per complir-lo, sinó que més aviat es tracta d'una actitud que ha de tenir el mestre enfront de tots els esdeveniments. (Sac de danses, 1983b, p. 165)

Aquest article va passar relativament inadvertit en la seva publicació l'any 1983, però quatre anys després, El Sac de Danses va auto editar *Danses i jocs dansats*, una col·lecció de carpetes de fitxes que es van reeditar en quatre ocasions fins 1991. Aquest material anava dirigit a l'àmbit educatiu amb l'objectiu de dotar als docents d'un material sistematitzat en relació a la dansa popular catalana. Eren quartilles fàcilment manejables a imitació de les fitxes que el propi col·lectiu usava pels cursos de formació. En resposta a la constant demanda dels docents que feien servir el material, aviat se'n va publicar també el suport musical en vinil i casset sota la direcció de Joan Figueres i Pere Godall. Aquestes tres carpetes contenen la descripció de 36 danses catalanes, tot i que per l'ocasió, van donar entitat de dansa a alguns jocs i cançons infantils considerats interessants per a assolir unes bases corporals adients respecte el moviment i la dansa. Al 1993, Joan Serra va confeccionar una quarta carpeta de la mateixa col·lecció aportant explicacions de caire metodològic especialment útils a nivell de didàctica.

Tan sols un any després, el 1994, la publicació va ser revisada i es va convertir en l'exitós llibre *El Galop. Danses catalanes i jocs dansats* que venia acompanyat d'un disc compacte i de la gravació en vídeo de totes les danses proposades. Va ser reeditat en quatre ocasions fins l'any 2003. El llibre permet que les danses siguin entomades pels educadors des de diferents perspectives: segons l'etapa educativa, la localitat d'origen, el calendari festiu, si es tracta de danses vives, els punts de dansa emprats, la quantitat de blocs de moviment que contenen, les figures de dansa o el compàs de la seva partitura. La vessant metodològica queda resolta amb els capítols introductoris d'orientacions i propostes de nivell didàctic i d'estructura de les sessions.

El Galop va suposar una evolució a nivell ideològic deixant en segon terme la dansa tradicional per enaltir la preeminència del moviment en sí mateix. En aquesta ocasió sostenien que «cal transcendir l'element festiu i arribar a desenrotllar unes bases més sòlides sobre les quals existeix la dansa: el propi cos i els llenguatges corresponents» (Sac de Danses, 1994, p. 11). A dia d'avui, una constant diferenciadora en el debat de com integrar la dansa a les escoles és precisament aquesta desvinculació parcial del binomi dansa i festa. Un cop més, insistien en la transversalitat del llenguatge del cos dins el currículum escolar i el consideraven necessari en el desenvolupament de les capacitats dels infants.

A banda de les publicacions esmentades, El Sac de Danses va col·laborar amb diferents organismes i projectes al llarg de la seva trajectòria dels quals se'n poden destacar la participació com a part del professorat del I i II Curs Internacional de Danses dels Països Catalans als anys 1979 i 1980; la participació a les Primeres Jornades d'animació cultural

de Barcelona al 1981; l'assistència al I Congrés de Cultura Tradicional i Popular al 1982 o la participació en l'organització del I Congrés de Dansa Catalana d'Arrel Tradicional de 1989. Aquesta participació es va acompanyar de comunicacions relatives a la dansa catalana, especialment, a la dansa a l'escola, amb altres propostes com la creació d'un Ballet Nacional Català, la instauració d'un Dia de la Dansa Catalana, la creació d'arxius documentals, la inclusió als estudis de Magisteri de l'educació del moviment o la creació d'una escola de Pedagogia de la dansa¹³. És important apreciar el suport institucional que el col·lectiu va tenir durant aquells anys.

En revisió de la tasca feta des d'un intencionat punt de vista crític, alguns membres d'El Sac de Danses opinen que potser va mancar contrastar el treball fet amb d'altres experiències així com engrescar a les joves generacions que volguessin continuar els seus passos. De fet, va ser la trajectòria posterior de Joan Serra la que obriria camins en relació al trinomi dansa, creació i contemporaneïtat. Hi ha qui considera que aquell era un Sac sense fons, i que va quedar molta feina a fer, tot i que també aprecien que el seu va ser un projecte que cal contextualitzar en un moment d'intencionada recuperació cultural que volia normalitzar la tradició catalana a les escoles.

Llegat

Durant la dècada de 1990, El Sac de Danses va anar difuminant la seva tasca com a col·lectiu, però varis dels seus membres van continuar les respectives carreres professionals lligades a l'àmbit de la dansa i l'escola. Des de 1982, i sota la coordinació de Maria Josep Serra, varis membres d'El Sac de Danses van treballar per l'ICE de la Universitat Politècnica de Catalunya en la docència del Pla de Formació Musical del Departament d'Ensenyament. Aquesta experiència va durar quinze anys i va comptar amb la participació de més de 5.000 mestres. Maria Josep Serra també va treballar en l'assessoria de la redacció de llibres de text així com a escoles de varies localitats fomentant projectes que vincuessin l'entrada regular d'especialistes de dansa a les aules, en relació, bàsicament, al món de l'Esbart. La trajectòria del seu germà, Joan Serra, va ser la més destacada del col·lectiu obrint la mirada a processos creatius de la dansa i a la vessant contemporània. Va combinar la tasca de ballarí, coreògraf i mestre, i va assessorar a nombroses entitats catalanes inclosa la UAB i els Departaments de Cultura i Ensenyament, pels quals treballava sovint. Va ser el fundador d'emblemàtics projectes educatius; director de la Aules de Dansa Tradicional de la Generalitat; Coordinador del Graduat en Dansa per Mestres de la UAB i cofundador de la vigent companyia de dansa Factoria Mascaró.

L'empremta més evident que El Sac de Danses ha deixat en el territori català és l'intangible valor de la tasca formadora duta a terme durant prop de vint anys, bàsicament amb mestres, així com el traspàs que n'hauran fet aquests al seu alumnat. Molts d'aquests docents es troben en edats de jubilació. Un altre llegat del col·lectiu es troba en les seves publicacions, a les quals encara es pot accedir i, tot i que la majoria dels llibres es troben descatalogats, se n'està estudiant la reedició. L'única publicació usual a les aules és *El Galop*, que es manté com la millor recopilació de dansa tradicional catalana a la qual poden

(13) Des del curs 2001-2002 el Conservatori Superior de Dansa de l'Institut del Teatre de Barcelona oferta la titulació específica de Pedagogia de la Dansa, el mateix any que s'iniciava a la UAB el Graduat en Dansa per a Mestres de Primària que dirigia Joan Serra, qui treballava com a professor d'expressió corporal i dansa a la Facultat de Ciències de l'Educació de la UAB des de 1992. Era i és latent el debat sobre quin ha de ser el perfil de l'especialista que ha d'impartir dansa a l'escola.

accedir els docents, amb els esmentats consells didàctics i el suport musical. Els vídeos que acompanyaven la publicació són difícils de trobar i han quedat obsolets a nivell estètic després de 23 anys, tot i que n'és un problema menor ja que, avui dia, és molt fàcil accedir a la xarxa a vídeos actualitzats d'aquelles mateixes danses de la mà de mestres que encara les ensenyen a les seves aules.

A la major part d'escoles de Rubí es manté el projecte *Dansa a les Escoles* iniciat l'any 1987 per varis membres d'El Sac de Danses. Ballarins de l'Esbart imparteixen, regularment, sessions de dansa a les aules en horari lectiu. Aquest perfil d'experiències s'han estès per tot el territori català i són vàries les propostes que es contempen avui en dia des d'entitats públiques i privades, tot i que no solen atendre directament a la dansa tradicional. De les moltes tasques que es van dur a terme a la població de Rubí en varis projectes lligats a l'Esbart, cal destacar l'obertura, l'any 2011, de l'Espona, Centre de Dansa Tradicional Catalana. Actualment, el centre té un arxiu documental propi que és justament on s'ha acabat traslladant l'arxiu particular d'El Sac de Danses. L'Espona és la seu de l'Esbart Dansaire de Rubí, el qual compta amb 200 alumnes a la seva escola, i Jordi Rubio, fill de la Maria Josep Serra i d'Isidre Rubio, i ballarí de Factoria Mascaró, és el director de l'Esbart i l'assessor artístic del centre.

Un altre llegat són els deixebles de membres d'El Sac de Danses, especialment, de la figura de Joan Serra. L'alumnat dels pocs anys que va durar el Graduat en Dansa per a Mestres de Primària de la UAB sí es troba a ple rendiment a les escoles catalanes protagonitzant projectes singulars i aconseguint la integració de la dansa als seus respectius centres, i la companyia de dansa Factoria Mascaró segueix treballant intensament amb especial atenció al públic infantil. Algunes de les seves peces han esdevingut fites importants en l'àmbit dels espectacles de dansa en programacions escolars, com el *Trencadís de cançons* que des de 2001 omple, anualment i durant dies, les butaques del Palau de la Música apostant per la mixtura entre cançó, dansa popular catalana i moviment contemporani.

Tot i no detenir-nos ara en totes les propostes educatives que Serra va desenvolupar, cal esmentar alguns projectes plenament vigents que va idear per a mestres, projectes en els quals he pogut participar directament. El primer apropament va ser al Dansàneu, a Esterri d'Àneu, curs intensiu d'una setmana que des de 1992 vincula, anualment, les escoles del territori de les valls d'Àneu i desenes de mestres d'arreu de Catalunya. L'impacte emocional que va suposar aquella primera experiència i la intensitat amb la que van passar aquells vuit dies van multiplicar en mi la premissa de la importància de viuençar els aprenentatges. Des de fa tres anys, el Dansàneu ha perdut l'essència de la seva vessant més formativa, però l'empremta després de 23 anys de funcionament és palpable. Sí perviu, i amb força, el projecte *Dansa Ara*, altrament conegut com a *Fem Dansa* fora la ciutat de Barcelona i que gestiona Factoria Mascaró. El projecte funciona des de 1992 i es basa en l'aprenentatge de cinc danses (diferents a cada edició) que combinen aspectes creatius, d'improvisació, tradicionals, i de joc. Es requereix d'un curs de formació pels mestres que hi volen participar per adequar la didàctica de l'experiència. Actualment, prop de 17.000 alumnes arreu de Catalunya formen part d'aquest projecte. Cadascuna de les poblacions que hi participa ho fa des dels respectius CRPs (Centres de Recursos Pedagògics) i es proposa que una de les cinc danses pertanyi a la tradició local d'allà on es fa el projecte. Curiosament, la ciutat de Barcelona és l'únic entorn que renuncia de

manera expressa a aquest aspecte del projecte que atén a la tradició. Després de participar-hi amb alumnes de 2n de primària en diverses edicions, puc afirmar que escola i famílies queden gratament sorpreses de l'alt nivell qualitatiu i de gaudi que es pot assumir amb unes setmanes de treball intens en dansa sense sortir del marc escolar. És curiós comprovar la sorpresa que s'emporta el públic el dia de la mostra final quan arriben moments d'improvització o de dansa contemporània, en plena contradicció amb alguns tòpics relatius al fet contemporani en l'art i en la societat. Sembla que se n'hagi d'esperar cert rigor en la coordinació de les danses o més presència de coreografies completament tancades, però aquell dia la bellesa rau en observar tantes peculiaritats de moviment com d'alumnes, en plena descoberta de seu propi cos. L'any 2011 Joan Serra afirmava: «El dia de la mostra es pot observar que els nens i nenes ballen amb un moviment obert, fluid i de diàleg, amb el gest i el moviment d'avui, amb una dansa "viva"» (Serra a Figueres, 2016, p. 238).

Altres propostes més concretes d'El Sac de Danses també continuen vigents, com l'èxit en l'ensenyament del *Ball de cascavells*, dansa viva a diverses localitats catalanes. En l'edició 2017 del Fes un Plec (Aula de Dansa Tradicional del Baix Montseny organitzada per Factoria Mascaró) s'ha dedicat part de l'estada, precisament, a danses del Bages i, entre d'altres, al *Ball de cascavells*. Atenent a aquests fets, he cregut interessant experimentar a l'aula aquesta mateixa dansa a partir de la descripció d'*El Galop*, la seva audició i nombrosos vídeos de la xarxa. La formació rebuda els darrers anys i l'experiència pròpia ha guiat l'estructuració de les sessions, el com presentar i desenvolupar els diferents punts de dansa o el treball global que se'n desprèn: moviment, treball individual, de grup i de parella, context, rítmica, audició, llenguatge corporal, actitud, joc, mirada, escolta, etc. A diferència de fa pocs anys, la peça no ha estat triada per l'alumnat i no s'ha convidat a suggerir canvis en la coreografia, no hagués tingut sentit després de visualitzar com es balla arreu de Catalunya o de llegir-ne l'origen i col·locar-la al mapa, a més, l'objectiu per l'ocasió no era pas un treball de creació.

Conclusions

Consignes com transversalitat o quotidianitat de la dansa i del treball del moviment mantenen plena vigència en els relats actuals. La següent cita de Pere Godall a *El Galop* bé podria aparèixer en moltes experiències contemporànies:

I la paraula bàsica és aquesta: moviment. La vida és moviment, sigui internament, sigui externament. I res no l'atura sinó la mort. La vida és moviment, i totes les activitats que el considerin com un contingut bàsic haurien de tenir un pes específic més gran en el món educatiu i, per extensió, en la nostra societat. (Sac de Danses, 1994, p. 12)

Aquestes consignes s'han mantingut en el temps i han evolucionat. El món docent segueix immers en la persecució de la transversalitat dels aprenentatges, ja no sols de l'art, sinó de totes les àrees del coneixement i, precisament el moviment permet ser treballat com a mètode, és a dir, totes les matèries poden ser entomades amb dinàmiques que atenguin al moviment en una nova mirada cap als continguts. Conceptes com «aprenentatge significatiu» lliguen, una vegada més, els processos d'ensenyament aprenentatge amb les vivències de l'alumnat, com defensaven postulats del segle passat, però a dia d'avui, l'àmbit educatiu té un nou aliat en la neurociència i en la demostrada importància de l'emoció com a base per l'aprenentatge o en la indispensable necessitat del desenvolupament motriu. És l'experiència que ens copsa aquella que ens genera atenció, curiositat i, per defecte, coneixement. La dansa i el treball del moviment són importants

fonts d'autoconeixement i identitat, de dinàmiques de grup i de comunicació. Menystenir la seva rellevància minva les habilitats del nostre alumnat. El món laboral enfoca al jovent a saber atendre al treball en equip, a ser participants de processos creatius, a adaptar-se i a poder expressar-se amb quantes més eines millor. La dansa obre noves vies de comunicació, construeix pensament analògic aproximant-nos a diferents maneres d'entendre el nostre entorn, explora el concepte del límit, ens aporta vocabulari, treballa la memòria a diferents nivells i ofereix la capacitat d'alliberar pensament de manera no verbal o inconscient.

Si bé podem dir que la poca presència de l'art en la societat es reflexa als centres escolars, cal afirmar també que els projectes relatius a dansa i escola es troben en un bon moment a Catalunya amb propostes variades i assequibles, i amb posicionaments pedagògics cada dia més teoritzats, debatuts, posats en pràctica i avaluats positivament¹⁴. És precís seguir treballant perquè les experiències de bones pràctiques esdevinguin quotidianes; per superar el format de festival escolar sense perdre la voluntat de mostrar la feina feta; per atendre als necessaris processos de seqüenciació en l'estructura de les sessions de dansa i moviment, partint d'objectius i metodologies concretes i, sobretot, deixant lloc a l'avaluació, ja que sense ella no s'arribarà mai a un discurs rigorós i adequat als ulls de la comunitat educativa.

Mirar endavant, aportar noves reflexions i estendre les bones pràctiques ha de poder alimentar-se també del coneixement de les experiències prèvies, especialment d'aquelles que van tenir o tenen continuïtat en el temps, volent ser aquest text una aportació expressa en aquesta direcció.

Referències

- Amades, J. (1936) *Balls Populars*. Tàrrrega, Esbart Català de Dansaires.
- Amades, J. (1952) *El Costumari Català*. Barcelona, Salvat.
- Arxiu particular d'El Sac de Danses.
- Arxiu particular de Núria Quadrada.
- Balaguer, I. (2007) «La creación de Rosa Sensat». *Participación Educativa* (Madrid, MEC), Número extra (1), p. 23-29. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3104772> [accés: 28.09.2017].
- Cañabate, D., Calvet, G. i Bassachs, M. (2016) *Dansa a l'Escola. Mapa de Bones Pràctiques*. Girona, Servei de Publicacions UdG.
- Capmany, A. (1930) *La dansa a Catalunya*. Barcelona, Barcino.
- Capmany, A. (1948) *El ball i la dansa popular a Catalunya*. Barcelona, Millà.
- Codina, M.T. (2002) «Rosa Sensat y los orígenes de los Movimientos de Renovación Pedagógica». *Historia de la educación* (Salamanca, Universidad de Salamanca), 21, p. 91-104.
- Figueres, J. (2016) *La dansa a l'escola. El mestratge de Joan Serra*. Barcelona, Associació de Mestres Rosa Sensat.

(14) A finals de l'any 2015 va tenir lloc la I Jornada de Bones Pràctiques de Dansa a l'Escola sota la tutela de la Universitat de Girona. Les conclusions de les taules de debat i la descripció dels 24 projectes presentats poden ser consultats a Cañabate, D., Calvet, G., Bassachs, M. (2016) *Dansa a l'Escola. Mapa de Bones Pràctiques*. Girona, Servei Publicacions UdG.

- Garrich, M., Viñolas, A. i Viñolas, N. (1999) *Manual de descripció coreogràfica de dansa tradicional*. Tarragona, Edicions El Mèdol i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Generalitat de Catalunya. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (productor); Serra, J. (director); Puig, Ll. (ajudant de direcció). (2001) *Punts de dansa. Tècnica en dansa tradicional catalana*. Vol. 1. [Documental en VHS]. Barcelona, Autor.
- Lara, J. (2004) *Papallones i roelles. El coreògraf i ballari Salvador Mel·lo*. Barcelona, Edicions 1984.
- Maspons, F. (1928) *Jocs d'infants*. Barcelona, Barcino, 1933. Hi ha una edició facsímil de la versió de 1928 a *Francesc Maspons i el joc infantil al segle XIX*, a cura de Jaume Bantulà. Esplugues de Llobregat: Generalitat de Catalunya, Consell Català de l'Esport, 2006.
- Pineau, G. (2013) «Enseñar como si no cayese del cielo: epistemología de la transdisciplinariedad, la posibilidad de que los estudiantes universitarios de hoy construyan conocimiento en las aulas», Paredes, J.; Hernández, F. i Correa, J. M. [eds.] *La relación pedagógica en la universidad, lo transdisciplinar y los estudiantes. Desdibujando fronteras, buscando puntos de encuentro*. Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, p. 9-25.
- Pujol, F. i Amades, J. (1936) *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors*. Cançoner popular de Catalunya. Vol.1. Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda Romaguera.
- Rodríguez, G., Gil, J. i García, E. (1996) *Metodología de la investigación cualitativa*. Málaga, Ediciones Aljibe, 1999.
- Sac de Danses, El (1983a) *Punta i Taló. Recull de danses catalanes senzilles*. Barcelona, Alta Fulla.
- Sac de Danses, El (1983b) «La dansa catalana a l'escola», Institut de Ciències de l'Educació de la UAB [ed.] *V Premi Ramon Llull d'experiències en el camp educatiu*. Bellaterra, p. 144-167.
- Sac de Danses, El (1987a) *El Risto. Danses catalanes que encara es ballen*. Barcelona, Alta Fulla.
- Sac de Danses, El. (1987b) *Danses i jocs dansats*. Vols. 1, 2, 3. Barcelona, Autor.
- Sac de Danses, El (productor); Figueras, J. i Godall, P. (direcció musical i arranjaments). (1988). [Gravació en casset]. *Galop. Danses i jocs dansats*. Vol. 1. Barcelona, PDI.
- Sac de Danses, El (1993) *Danses i jocs dansats*. Vol. 4. Barcelona, Autor.
- Sac de Danses, El (1994) *El Galop. Danses i jocs dansats*. Barcelona, Alta Fulla, 2003.
- Seminari de Dansa de El Sac (1977) *El sac de danses*. Barcelona, Hogar del libro.

«El Sac de Danses»: historia y legado de una experiencia de danza en la escuela

Resumen: «El Sac de Danses» fue un colectivo, mayoritariamente de maestros, que incidió de manera directa en la integración de la danza en las escuelas catalanas, especialmente, en relación con la danza tradicional catalana y la formación de docentes de distintas etapas educativas. Esta labor se desarrolló entre 1975 y 1994. El objetivo del texto es dar a conocer qué acciones fueron llevadas a cabo por «El Sac de Danses» durante su trayectoria, cuál fue su organización interna, y qué legado se deriva de ello, defendiendo la tesis de la relevancia de aquella experiencia en relación con la enseñanza en la actualidad. Más allá de la bibliografía precisa, gran parte de la documentación consultada pertenece a archivos particulares previamente catalogados.

Palabras clave: Danza y escuela, El Sac de Danses, danza tradicional catalana, seminario de danza catalana, El Sac.

El Sac de Danses : histoire et héritage d'une expérience de danse à l'école

Résumé : El Sac de Danses était un collectif, composé principalement d'enseignants, qui a exercé une influence directe sur l'intégration de la danse dans les écoles catalanes, notamment en rapport avec la danse traditionnelle catalane et la formation d'enseignants de différentes étapes éducatives. Cette tâche a été développée entre 1975 et 1994. L'objectif du texte est de faire connaître les actions qui ont été réalisées par El Sac de Danses tout au long de son parcours, de montrer son organisation interne, et l'héritage qui en découle, en défendant la thèse de la pertinence de cette expérience en rapport avec les enseignements actuels. Au-delà de la bibliographie précise, une grande partie de la documentation consultée appartient à des archives de particuliers qu'il a fallu cataloguer au préalable.

Mots clés : Danse et école, El Sac de Danses, danse traditionnelle catalane, séminaire de danse catalane, El Sac.

The Sac de Danses: History and Legacy of a Dance Experience in the Schools

Abstract: The *Sac de Danses* group was made up mostly of teachers and had a direct impact on the integration of dance in Catalan schools, particularly Catalan traditional dance and the training of instructors from different levels of education. The group was active between 1975 and 1994. This paper presents the activities undertaken by *Sac de Danses* over its lifetime, identifies its internal organization and explores its legacy, arguing that the experience has had a significant effect on current education. Beyond providing the required bibliography, many of the consulted documents belong to private archives and have needed to be catalogued first.

Keywords: Dance and school, *Sac de Danses*, Catalan traditional dance, seminar on Catalan dance, El Sac.